

UCHINCHI RENESSANS VORISLARINI TARBIYALASHDA ALLOMALAR MEROSINING O'RNI

Nurulloev Nodir Botirovich, Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti "Ijtimoiy fanlar va jismoniy madaniyat" kafedrasida katta o'qituvchisi

THE ROLE OF THE HERITAGE OF SCIENTISTS IN THE EDUCATION OF THE HEIRS OF THE THIRD RENAISSANCE

Nurulloev Nodir Botirovich, Senior Lecturer, Department of "Social Sciences and Physical Culture", Tashkent Institute of Textiles and Light Industry

РОЛЬ НАСЛЕДИЯ УЧЕНЫХ В ВОСПИТАНИИ НАСЛЕДНИКОВ ТРЕТЬЕГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Нуруллоев Нодир Ботирович, старший преподаватель кафедры "Общественные науки и физическая культура" Ташкентского института текстильной и легкой промышленности

<https://orcid.org/0009-0001-5107-8014>

e-mail:

nodir.nurulloev@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada Uchinchi Renessans vorislarini tarbiyalashda allomalar merosining o'rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Bugungi kunda Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud az-Zamaxshariy, Mahmud Qoshg'ariy kabi olimlar merosini o'rganish milliy qadriyat sifatida dolzarb vazifa hisoblanmoqda.

Kalit so'zlar: Uchinchi Renessans, yoshlar, tarbiya, ma'naviy meros, madaniyat, matematika, astronomiya, geometriya, musiqa, Uyg'onish davri.

Аннотация: В статье научно обоснована роль наследия ученых в воспитании наследников Третьего Возрождения. Сегодня изучение наследия таких ученых, как Абу Наср Аль-Фараби, Абу Райхан Аль-Бируни, Абу Али Ибн Сина, Махмуд Аз-Замахшари, Махмуд Кашгари считается актуальной задачей как национальная ценность.

Ключевые слова: Третье Возрождение, молодежь, образование, духовное наследие, культура, математика, астрономия, геометрия, музыка, Возрождение.

Abstract: The article scientifically substantiates the role of the heritage of scientists in the education of the heirs of the Third Renaissance. Today, the study of the heritage of such scientists as Abu Nasr Al-Farabi, Abu Rayhan Al-Biruni, Abu Ali Ibn Sina, Mahmud Az-Zamakhshari, Mahmud Kashgari is considered an urgent task as a national value.

Keywords: Third Renaissance, youth, education, spiritual heritage, culture, mathematics, astronomy, geometry, music, Renaissance.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ) / INTRODUCTION). Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oni, Abu-l-Abbos al-Javhariy, Yahyo ibn Mansur kabi olimlar shular jumlasidan, Markaziy Osiyoning buyuk allomalari nomi dunyo madaniyati sahifasida oltin satrlar bilan yozib qoldirildi. Bu davrda, arab, fors, turkiy tillarda ijod etildi, tafakkur mevalari yozuvlarga muhrlanib,

Sharqning turli burchaklarigacha etib bordi. Uyg'onish davri avval Sharqda boshlanib, so'ngra Yevropaga ko'chgan. Tarixda dono shohlar, hokimlar o'z saroyiga ilm-u fozillarni, ziyolilarni to'plaganlar, ularga sharoit yaratib, kuch-g'ayratlarini mamlakat rivojlanishiga yo'naltirganlar. Jumladan, Ma'muniylar va Anushteginiy-Xorazmshohlar davlatining vakillari

Birinchi Renessansni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etganlar. Ushbu davr allomalarning ilmiy merosini o'rganish va uning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatini yoritish dolzarb muammolardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / MATERIALS AND METHODS). O'rta asrlar ma'naviy merosidan Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino asarlarida maxsus tilga olingan bo'lib, ularning ayrim qoidalaridan qurilish arxitekturasida ham keng foydalanganligini ko'ramiz. Masalan, X asrda Abu-l-Vafo al-Bo'zjoni o'zining «Geometriyaviy qoidalarining hunarmandlarga kerakli tomonlari haqida kitob» asarida bino bezaklari yasash, quruvchi ustalarning tajribalari, turli geometriya usullari yordamida har xil naqshlar, badiiy usullari haqida hikoya qiladi [1]. Ayrim manbalarda o'sha davrdagi tasviriy va musavvirlik san'ati, xususan, odam suratini chizish haqida ma'lumotlar keltirildi. IX-X asrlarda fors tilida yozilgan Nizomiy Aruziy Samarqandiy qalamiga mansub manbada Xorazmshoh saroyidagi bir voqea tasvirlanadi: «Abu Nasr ibn Iroq musavvir edi. Xorazm shohi Mahmud unga Abu Alining suratini chizishni topshirdi, undan 40 dona surat ko'chirish uchun rassomlarni chaqirtirdi. Uning buyrug'iga ko'ra bu suratlarni barcha o'lkalarga jo'natildi. Ularning hokimlariga topshiriq berildi. Unga ko'ra suratdagi odamning nomi Abu Ali ibn Sinodir. Uni topib bizga yuborilsin» [2]. Bu parchadan ma'lum bo'ladiki, u davrda musavvirlik san'ati rivojlangan va podshohlar o'z saroylarida musavvirlar uchun sharoit yaratib berganlar. Mashhur mutafakkir Ibn Sinoning «Kitob ash-shifo» (كتاب الشفا), «Donishnoma» (دانشنامه), «Usul 'ilm al-handasa» (اصول علم الهندسة) risolalarida musiqaga oid mustaqil bo'limlar ham berilgan. Ulardan tashqari, maxsus «Risolai fi-l-musiq» asarini ham yozgan. Musiqaga oid atamalar, ma'lumotlar boshqa asarlarda ham keltirilgan. Hozirda xalqimiz orasida mashhur bo'lgan «Shashmaqom» kuylarining ayrim boshlang'ich asoslari o'sha davrlarda vujudga kelgan. Birinchi Renessans davri allomalarning merosi tadqiqotchi G.Masharipovning ilmiy tadqiqotlaridan foydalanish mumkin [5,6,7].

МУХОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). O'rta asrlar ma'naviy

merosidan Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino asarlarida maxsus tilga olingan bo'lib, ularning ayrim qoidalaridan qurilish arxitekturasida ham keng foydalanganligini ko'ramiz. Masalan, X asrda Abu-l-Vafo al-Bo'zjoni o'zining «Geometriyaviy qoidalarining hunarmandlarga kerakli tomonlari haqida kitob» asarida bino bezaklari yasash, quruvchi ustalarning tajribalari, turli geometriya usullari yordamida har xil naqshlar, badiiy usullari haqida hikoya qiladi [3].

Abdulla Avloniy xulqning jamiyat hayotidagi o'rniga baho berar ekanlar: «Xulq har narsadan murakkabdir. Biri jasad, ikkinchisi nafsdirki, jasad nafsila bor narsalarni ko'rur. Ammo nafs idrokila yaxshini yomondin, oqni qoradan ayirur. Jasadning ham, nafsning ham biror surati bordurki, yo yaxshi, yo yomon bo'ladur. Jasadning surati hammaga ma'lum bir narsadirki, har vaqt ko'zga ko'rinib turadi, ammo nafsning surati ko'zga ko'rinmaydigan, aqlila o'lchanadig'on bir narsadirki, buni xulq deb atalur. Agar bir kishi yoshligida nafs buzilib tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, bunday kishilardan yaxshilik kutmak befoydadir» [8].

Gurganch va Marv madrasalarida iste'dodli mudarrislar qo'lida ta'lim olgan Otsiz bilimdon va farosatli kishi bo'lgan. Gurganchni o'ziga poytaxt qilib olgan Otsiz Xorazmning qadimgi shonshuhratini qaytadan tiklashga astoydil kirishdi. Tarqalib ketgan «Ma'mun akademiyasi»ni yangidan tashkil qildi. Davrning mashhur olimlari Gurganch shahriga kela boshlaydilar. Ular orasida Mahmud az-Zamaxshariy, Ismoil Jurjoni, Abdukarim Sam'oni Marvaziy, Yusuf Sakkokiy, Mavlono Faxriddin ar-Roziy, Rashididdin Vatvot, Adib Sobir Termiziy va boshqa taniqli siymolar bor edi. Xorazmshoh Otsiz davrida vorisiylik tamoyiliga amal qilingan, chunki Otsiz tarqalib ketgan Xorazm Ma'mun akademiyasi allomalari merosini davom ettirib, o'zi tashkil qilgan ilm maskanida fanning turli sohalarini rivojlantirdi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Xorazmshohlar davlatida sulton Takash va Alouddin Muhammad davrlarida madaniy hayot ravnaq topgan. Ayniqsa, qasidago'y va dostonchi shoirlar ijodi gullab-yashnagan. Ulardan biri shoir va olim Rashididdin Muhammad al-Umariy (1115-1182) edi. Rashididdin Vatvot o'zining she'riyat nafosati haqidagi «Xadoyiq us-

sehr fi daqoyiqi ash-she'r» («She'r san'atining sehrli bog'lari») kitobini Xorazmshoh Otsizga bag'ishladi.

Vatvotning «Rasoi'il» («Nomalar») to'plami juda qimmatli bo'lib, ikki qismdan iborat: 1.Xalifalar, hukmdorlar (podshohlar), sultonlar, vazirlar, amirlar, valiyar, qozilar va muftiylarga bitilgan nomalar. 2.Ulamolar, shayxlar, mashhur kishilar, shoirlar, do'stlar va boshqalarga yozilgan maktublar. Bu esa davrning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotini o'rganishda g'oyat muhim ahamiyatga ega.

Xorazmshohlar davlatida fan, madaniyat, ijtimoiy va siyosiy hayotda yorqin iz qoldirgan buyuk allomalar yashagani manbalardan ma'lum. Shulardan biri al-Hakim Ali ibn Muhammad al-Hijoziy al-Qo'iniy bo'lib, u atoqli shifokor, tibbiy va barcha ilmlarning bilimdonidir. Uning tib ilmi va amaliga oid nomalari («Rasoi'il») bor. U «Kitob fil-hikmat» asarini adolatli jahongir Xorazmshoh Otsiz ibn Muhammad sharafiga bitgan[4].

Faylasuf olim Bahovuddin Abu Muhammad Abduljabbor ibn Muhammad Sobit ibn Xorogiy – Marv donishmandlaridan biri, falakiyot va mantiqqa doir asarlar muallifi. Xorazmshoh Otsiz Bahovuddin Xorogiyni qadrlab, Xorazmga chaqirib oladi. Bu olimning tarixga oid kitoblari ham bor. Jorulloh Abul Qosim Mahmud ibn Umar ibn Muhammad az-Zamaxshariy (1075-1144) – naxv, ya'ni grammatika, lug'at ilmlarida arab-u ajam olimlariga ustoz bo'lgani uchun an-Nahviy vaal-Lug'aviy laqablarini ham olgan. Ritorika, stilistika, falakiyot va boshqa fanlarga oid juda ko'p risolalar muallifi[5].

Shahobiddin Nasaviy yozishicha, Sirojiddin Ya'kub Sakkokiy falakiyotni chuqur bilgan. Ilm-fanning barcha sohalarida asarlar yozgan. Sulton Alouddin Muhammad va uning onasi Turkon xotun Sakkokiyga yuksak hurmat ko'rsatganlar. Abdul-Karim ibn Muhammad ibn Mansur Abu Sa'id ibn Abul-Muzaffar al-Marvaziy as-Sam'oni (vaf.1167) – Marvning mashhur ulamolaridan, adib va tarixchi. Ko'p mamlakatlarni kezgan. «Kitobul-ansab» («Nasablar tarixi») va «Xayli tarixi Bag'dod» risolalari muallifidir [6]. Ushbu davrga xos asosiy manbalarni G.Masharipova[7] asarlari muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). X-XII asrlarda fanning turli sohaları bo'yicha olimlar ijod etdilar. Ushbu davrlar Xorazmda, asosan, filologiya (ilmi adab, ilmi naxv), falsafa, ilohiyot, fiqh, tabiiy fanlar, ilmi zirot, tibbiyot, riyoziyot va falakiyot, me'morchilik, suv inshootlari (to'g'onlar, chig'irlar, koriz-qanotlar), kemasozlik, temirchilik, boshqa hunarmandchilik turlarining (duradgorlik, misgarlik, kulolchilik, ko'nychilik va h.k.) nazariy asoslari va amaliyoti haqida ilmiy tadqiqot ishlarini olib bordilar. Shuningdek, Xorazmshohlar saroyida jahonning turli o'lkalaridan kelgan millat vakillari – turklar, eroniylar, hind-u xitoylar va slavyanlar ijod etganlar. Madaniyatlarning o'zaro ta'siri Xorazmda ilm-fan gurkirab rivojlanishi uchun zamin yaratdi. Ushbu davr allomalari merosidagi asosiy g'oyalar Uchinchi Renessans yoshlarini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Культура Среднего Востока. Градостроительство и архитектура. - Ташкент: Фан, 1989. – 101 с.
2. Самарканди Низами Арузи. Собрание редкостей или четыре беседы. - Москва, 1963. – 114 с.
3. Masharipova G.K. Xorazm Ma'mun akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy merosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta'siri. Monografiya. – Toshkent: Navro'z, 2019. – 364 b.
4. Masharipova G.K. Abu Ali ibn Sino ilmiy-falsafiy va ma'naviy merosining jamiyat hayotidagi o'rni. Monografiya. – Toshkent, Navro'z nashriyoti, 2020. – 144 b.
5. Masharipova G.K. O'rta asrning buyuk kashfiyotlari – xorazmlik matematiklarning ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissalar. Monografiya. - Toshkent: Navro'z nashriyoti, 2021. – 210 b.
6. Abu Rayhon Beruniyning ilmiy merosi va falsafiy qarashlari. Monografiya. - Toshkent, Fan ziyosi nashriyoti, 2022. - 150 b.
7. Masharipova G.K. Anushtegin-xorazmshohlar davrida Ilm-fan va madaniy hayot. - Tashkent: Fan ziyosi, 2024. – 146 b.
8. Авлоний А. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ.- Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 11 б.